

ПОЛЕМІКА

Вестлі, Бйорн. Війна мого батька / Пер. з норв. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2014. – 260 с.

Матеріали дискусії

Під час Другої світової війни молодий норвежець Петтер Вестлі був прихильником нацистських поглядів, як доброволець Ваффен-СС воював на боці Німеччини на Східному фронті. Коли його син Бйорн подорослішав достатньо, аби усвідомити дії батька, то розірвав із ним стосунки. Лише через багато років Бйорн відчув, що у батька нарешті з'явилося

бажання розповісти сину про своє минуле. Врешті-решт Петтер Вестлі записав для сина свою історію на аудіокасетах. Ця історія – розповідь про незвичайні стосунки між чоловіком та його батьком, а також про досвід молодих норвежців, набутий упродовж військової служби після нападу Німеччини на Радянський Союз. Автор ретельно дослідив усі доступні йому історичні джерела, щоби порівняти розповідь батька з відомими фактами про трагічне минуле. Він також здійснив подорож слідами свого батька – по тих місцях України, де бойові загони загарбників, до яких належав, зокрема, і Петтер Вестлі, скоїли злочини проти сотень тисяч мирних місцевих жителів, передусім – євреїв України.

Наприкінці 2014 р. побачило світ нове видання Українського центру вивчення історії Голокосту – переклад з норвезької книги журналіста Бйорна Вестлі «Війна мого батька». Видання стало можливим завдяки підтримці норвезького видавництва «Норла – Норвезька література за кордоном», фундації «Фрітт Орд» та посольства Норвегії в Україні. Книга викликала дискусію, яка розпочалася рецензією викладача Олександрівської гімназії п. Наума Резніченка. Під час «круглого столу» з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту 27 січня 2015 р. у Goethe-Institut (Київ) відбулася презентація перекладу за участі автора, а також обговорення книги кількома провідними фахівцями з проблематики історії України під час Другої світової війни та Голокосту. Пропонуємо читачам матеріали дискусії.

НАУМ РЕЗНІЧЕНКО

ТАЄМНИЦЯ СКРИНЬКИ З УКРАЇНИ, АБО «СИН ЗА БАТЬКА **ВІДПОВІДАЄ**»

Книга норвезького журналіста, вченого і громадського діяча Бйорна Вестлі – текст складної жанрової природи. Це ретельне історичне дослідження і белетристична сімейна хроніка, у стильовому полі якої вдало поєдналися гострота злободенної політичної публіцистики і суха точність історичного документа. В центрі сюжету книги – історія життя батька автора, Петтера Вестлі, який добровольцем пішов на фронт і воював у складі полку «Нордланд» горезвісної дивізії СС «Вікінг». 1943 р. цей полк увійшов до складу новоствореної дивізії СС з тою самою назвою – «Нордланд». Це призводить до певної плутанини, коли автор згадує дивізію «Нордланд», розповідаючи про події, які відбувалися до її створення.

Чи потрібно казати, що Вестлі-синові знадобилася неабияка моральна мужність, щоб розповісти широкому загалу читачів про найтрагічніші сторінки родинної історії. Книга «Війна мого батька» – це книга гіркої та суворої пам'яті, конче необхідної наступним поколінням (невипадково автор присвятив її своїй онучці),

внутрішній акт каяття, вчинок високого етичного накалу, що має неминуще й актуальне значення.

Історико-біографічну оповідь Бйорна Вестлі відкриває розділ із детективною назвою – «Скринька з України». Однак детектив перетворюється на трагедію.

«Ця скринька відіграла й досі відіграє важливу символічну роль у моєму житті», – пише автор у передмові до українського видання. Вона стояла високо на книжковій полиці, яку змайстрував батько, котрий певний час перебував у в'язниці як військово-службовець Ваффен-СС. Незвичайна скринька з вирізьбленими на кришці трояндами повсякчас привертала увагу допитливого хлопця, котрий відчував, що з нею пов'язана якась магічна, таємнича і страшна історія. Коли Бйорнові виповнилося тринадцять років, він, нарешті, насмілився запитати у батька, звідки взялася скринька. Вестлі-старший сухо відповів, що привіз її з Росії. Більше дитина ні про що не допитувалася, інстинктивно відчувши, що батькові це неприємно. Коли батьки розлучилися, скринька перейшла до матері, а після її смерті дісталася синові як певне перехідне свідчення крихкого сімейного щастя і як символічний «артефакт», в якому втілилась нерозгадана дитяча таємниця, що так сильно захоплювала уяву підлітка. До часу Вестлі-молодший закинув цей екзотичний предмет у якийсь далекий куток оселі та пам'яті, щоб через багато років витягнути його на світ Божий і зрозуміти, що скринька була з України, крізь яку пролягли воєнні шляхи його тата... Скринька стала ключем до історії війни близької людини і водночас до таємниці його душі, що була недосяжною для сина, котрий свідомо припинив стосунки з батьком – колишнім нацистом на довгі десятиліття...

1996 р. Петтер Вестлі надіслав синові ящик з магнітофонними касетами, на яких він записав багаточасову розповідь про своє зламане війною життя. Це був знак примирення і запрошення до діалогу. Син запрошення прийняв – діалог розпочався. Але щоб глибше зрозуміти історію, яку розповів батько, Бйорн мав пройти тими самими шляхами, що ними колись пройшов зі зброєю в руках колишній ефрейтор полка «Нордланд». Зрештою автор потрапив до Львова: війна його батька, що зав'язала міцні, заплутані вузли на нитках життя і долі всієї сім'ї Вестлі, почалася саме з цього міста...

Ми не знаємо, чи встиг Вестлі-старший прочитати синову книгу, що побачила світ за три роки до смерті колишнього єфрейтора Ваффен-СС. Можливо, він просто не захотів її читати?..

Головний морально-емоційний пафос книги Бйорна Вестлі – каюття за злочини, скоєні частинами, в яких служив батько, проти місцевого населення Галичини. Автор відвідав Львів, Тернопіль і кілька довколишніх єврейських містечок (Зборів, Глиняни та ін.), щоби на власні очі побачити місця воєнної молодості Вестлі-старшого й зустрітися зі свідками масових акцій знищення, в яких батько мав брати безпосередню участь.

У психологічно складній для автора розповіді поєдналися журналіст та історик, що повсякчас зіставляє факти батькової воєнної біографії із загальною історією Другої світової війни, з історією націонал-соціалізму в Норвегії і з приватною історією сім'ї Вестлі, яка мешкала в невеличкому містечку Рауфосс, звідки в січні 1941 р. 20-річний Петтер вирушив на війну як доброволець. Автор детально відтворює історико-побутовий і політико-ідеологічний контексти життя провінційної глибинки, в яких відбувалося духовне становлення ще зовсім молодого батька, чії наївно-романтичні германофільські симпатії дуже швидко трансформувалися у світогляд націонал-соціаліста.

У деяких розділах книжки розгорнутий історичний план часом починає витісняти план біографічний і конкретно-психологічний, через це оповідь стає сухішою й абстрактнішою: дослідник витісняє біографа, історик – психолога. Однак в останніх розділах автор повертається до головної теми – трагедії батька, що став катом і водночас жертвою нацистської пропаганди.

Відбувши після війни недовге тюремне ув'язнення, Вестлі-старший покараний на все життя: він приречений жити з тяжким відчуттям провини перед євреями, яке зрештою приводить його до табору політичних симпатиків держави Ізраїль. Однак посіяні в юній свідомості зерна ксенофобії повністю викоренити не вдається: місце євреїв та інших «неповноцінних» народів посідають мусульмани-іммігранти, що заповнили післявоєнну Норвегію. Колишній солдат СС, якому судилося пережити тяжке соціальне вигнання і багаторічну самотність, втрату сім'ї і глибокий ідейно-психологічний конфлікт з рідним сином, схоже, мало що зрозумів і мало чого навчився.

За день до від'їзду з України Бйорн подзвонив батькові:

«– Ти пам'ятаєш село Зборів в Україні? Все вказує на те, що ти тут був.

– Зборів.

Він повторює назву, смакує її, і я чую, як він зітхає. Але він серйозний та щирий:

– Ні, я не пам'ятаю цієї назви. Ти маєш на увазі, що я міг бути там? Ти ж знаєш, ми були звичайними солдатами, і в нас не було мапи. Ми мало знали про те, де ми чи яку назву має певне місце.

– У мене є кілька джерел та один свідок, з яким я розмовляв, і він може розповісти, що 3 липня 1941 р. там було вбито багато євреїв. Дивізія СС “Нордланд” могла бути там.

– Я знаю, до чого ти ведеш. Твоє запитання полягає в тому, чи я також страчував євреїв. Я не пам'ятаю такого, щоб я розстрілював цивільних або свідомо вбивав євреїв. Все одно, мені важко визначити, скільки лихого я наробив, позаяк це було давно, але тривала війна на знищення, і ми були сповнені рішучості вистояти.

Батько пояснював свою думку повільно й чітко. Це було запитання, на яке він очікував».

Автор завершує багаторічний діалог із батьком, провівши аналогію між його теперішнім войовничо-негативним ставленням до мусульман і трагедією євреїв у роки нацизму. Відповідь Вестлі-старшого дуже показова:

«Я розумію твоє запитання і знаю, яку відповідь ти вже собі надумав. Проте мені доволі складно відповісти тобі...».

...Повернувшись додому з України, Бйорн показав батькові ту саму скриньку, котру єфрейтор дивізії «Вікінг» привіз з війни й поставив на найвищу книжкову полицю, щоб його маленький син не зміг дотягнутися до неї і відкрити...

«Коли під час однієї з наших розмов я показав її батькові, він був вражений. Він підняв скриньку, потримав її в руках і впізнав візерунок.

– Що трапилося, тату? – запитав я.

Він не міг відповісти. Чи, може, вже не пам'ятав, що тоді сталося?

– Напевно, це залишилося від якогось селянина. Того разу все навкруги було в хаосі та руїнах, – сказав він».

...Вирушаючи зі Львова до Глинян на зустріч із Катериною Подоляк, місцевою уродженкою і свідком масових розстрілів євреїв, Бйорн Вестлі прихопив із собою батьківську скриньку.

«Я запитав у жінки, чи бачила вона схожий виріб, і вона відповіла, що так.

– Таких не дуже багато, – сказала вона.

– Для чого вони використовувалися? – спитав я.

– Раніше в таких скриньках ми зберігали прикраси та гроші. Те саме робили і євреї у селищі. Проте як вона могла потрапити до Норвегії? – дивувалася пані Катерина.

– Мій батько привіз її, під час війни він був у цих краях. Але я не знаю, чи він перебував саме тут, – сказав я.

Вона трохи поміркувала, потім подивилася на мене і задумливо сказала:

– Я не думаю, що хтось міг добровільно віддати йому таку гарну скриньку».

Ось так, почавшись із таємничої різьбленої скриньки, розповідь неухильно веде вглиб трагедії Голокосту – до потаємних, страшних і незбагнених, ірраціональних витоків цієї трагедії. Трофейна скринька з України, де мирні люди зберігали гроші та прикраси, схожа на опечатаний вагон, в якому перевозили євреїв до таборів знищення і який згодом став універсальним і різючим символом Голокосту. Його можна відкрити й увійти всередину, однак зрозуміти екзистенційний сенс тієї страшної внутрішньої мутації, що трапилася з буцімто цілком нормальними людьми, котрі перетворилися на нелюдів-катів, розум людський не в змозі.

Проте книга Бйорна Вестлі – це не лише суд над батьком, це й суд над собою, адже син залишив батька наодинці з його провинною перед Богом і людьми і з тяжким усвідомленням того, як трагічно було зруйновано його власне життя. В цьому, на наш погляд, – ще один дуже важливий моральний урок книги Вестлі-сина.

«Я втік і залишив батька. Йому було гірше. Він став жорсткішим.

Багато людей із минулим, подібним до батькового, зачинили свої двері та викинули ключі геть. Батько подбав про свого ключа. Він залишив його у дверях. Більше того – він залишив свої двері напіввідчиненими.

Але я з'явився лише тоді, коли це торкнулося мене».

«Син за батька не відповідає» – ця біблейська максима у XX столітті стала одним із приголомшливих свідчень кривавої та справді езуїтської історії сталінізму. Стосовно книжки Бйорна Вестлі вона

набуває протилежного значення і свідчить про невідбутню відповідальність людини за історичне минуле її сім'ї, країни, всього людства. «Син за батька *відповідає*», – стверджує автор книжки і просить «найглибшого вибачення за військові злочини, вчинені в Україні моїм батьком та норвежцями загалом», від свого імені й від імені своєї сім'ї, котра не погодилася з вибором Петтера Вестлі й назавжди цей вибір засудила.

За кілька років після смерті матері Бйорн відкрив скриньку з вирізьбленими трояндами на кришці й був вражений її вмістом. Агнес Вестлі, котра не змогла примусити себе жити з чоловіком-есесівцем, упродовж довгих років зберігала у скриньці з України сімейні фотографії. Серед цих карток було фото її близької подруги Рут Майер, котра загинула в Аушвіці наприкінці 1942 р. Поряд із цією фотографією зберігалися картки молодого Петтера воєнних часів, можливо, навіть, в есесівській уніформі...

Такі «дивні поєднання» пронизують увесь багатоплановий історико-біографічний, морально-філософський та екзистенційно-метафізичний сюжет книги «Війна мого батька». Саме завдяки цій багатоплановості книгу можна віднести до актуальних документально-публіцистичних та історико-біографічних досліджень подій Голокосту.

І насамкінець. Коли Бйорн Вестлі 2005 р. відвідував містя масового знищення євреїв Галичини, його вразили прояви антисемітизму в молодій українській державі. У Львові, пише він, «на руїнах синагоги було написано гасло “Смерть жидам”». На стіні хтось намалював шибеницю із зіркою Давида в затяжній петлі, а вгорі свастику. На меморіальній дошці поруч було накреслено ще дві. На кам'яних стінах будинків єврейських кварталів, що колись вирували життям, то тут, то там траплялись антиєврейські написи.

Останніми роками, – подовжує автор, – деякі євреї, що втекли під час війни, почали повертатися до Львова. Втім, в Україні сьогодні майже не цікавляться долею євреїв, які зазнали переслідувань під час війни. Ще меншу увагу приділяють тому факту, що й українці були залучені до їхніх убивств. Їхня драматична історія не пасує до нового українського портрета держави... У пріоритеті меморіальні дошки та пам'ятники, які нагадують про українську націоналістичну боротьбу. А багато з тих людей, що брали в ній участь, також підтримували німців у полюванні на євреїв».

Цікаво, що б написав Бйорн Вестлі про Україну сьогодні, де відкрито і в повний голос лунають гасла «Слава наці нації!», «Україна – понад усе!»? Щось до болю знайоме й моторошне вчувається у цих гаслах – те саме, що в 30-ті роки минулого століття одурманило голову молодого Петтера Вестлі й примусило норвезького вікінга вирушити до далекої України, щоби взяти участь у найжорстокішій війні, за яку потім доведеться відповідати його синові...

Презентація книги Бйорна Вестлі «Війна мого батька», 27 січня 2015 р., м. Київ

Михайло Тяглий: [...] Ми назбирали кошти на переклад, на редагування книги. І звісно ж, ми зконтактувалися з паном Бйорном і він дуже підтримав цю ідею, висловив свою згоду і подяку. Він дуже хвилювався, щоб це все ж таки відбулося. І це відбулося. І навіть більше того, завдяки підтримці посольства Королівства Норвегії, завдяки підтримці Фондації «Норла», ми маємо з вами можливість бачити на власні очі автора цієї книги. І ми маємо змогу бачити не лише його. Тут також присутні провідні дослідники з історії Другої світової війни в Україні, з історії Голокосту, з історії різних аспектів та проблем, які порушуються та про які йде розповідь в цій книзі. Чому, на мій погляд, ця книга могла бути цікавою українському читачеві, українській аудиторії: вона дуже багатопланова. І ми дуже раді сьогодні запросити наших колег: Івана Дерейка, Віталія Нахмановича, Олександра Лисенка, Анатолія Подольського. І раді, що вони висловили згоду сказати свої професійні відгуки на цю книгу, чому вона може (або не може) бути цікавою українському читачу.

Ця книга для мене особисто передусім була цікавою тим, що автор розповідав про свою проблему в дуже незвичайний спосіб. Звісно, Голокост нам відомий передусім як німецька, нацистська ініціатива, як систематична цілеспрямована політика. Жертвами цієї Катастрофи є євреї, до яких застосовувалися расові принципи. Але ми знаємо, що це не було так просто. І що це не відбувалося у вакуумі. Ця історія мала багато інших вимірів. І історія, яка в цій книзі оповідається, вона просто поміщає Голокост європейських євреїв і, зокрема, Голокост євреїв України в значно більш ширший контекст, який нашому читачеві може здатися незвичайним,

неочікуваним. Норвезькі добровольці в СС, яку функцію вони виконували, яка роль на них покладалася і, головне, як вони туди потрапляли? І це вже інша проблема, це люди, які добровільно йшли і записувалися. Чим вони керувалися? Якою була їхня мотивація? І ми знаємо з передмови, яку написав наш колега, норвезький, шведський, естонський вчений Метью Котт, він написав, що був такий спеціальний проект (про нього згадує пан Бйорн), який вивчався на макро-історичному рівні з погляду статистики, з погляду мотивації, але це те, що називається «примирення з минулим», це те, як інше покоління усвідомлює, що відбувалося з їхніми попередниками, батьками, як могла реагувати на це молодь? І, мені здається, пан Бйорн намагався відповісти на ці запитання через досвід дуже особистий, дуже персональний. Тому я вважаю, що це подія. І перш за все я б хотів надати слово авторові для того, щоб він познайомив нас з тим, якою є для нього ця книга, що він відчував, коли він її писав. І потім я запрошую до дискусії наших колег про їхній погляд на цю книгу.

Бйорн Вестлі: Для мене це була довга подорож. Це вже втретє я в Україні і все завдяки своїй книзі. Коли я завершив книгу, я хотів дати їй назву «Скринька з України». Але редактор сказав мені, що люди думатимуть, що це якийсь роман. Взагалі-то у мене була така думка написати роман, але проблема з романами така, що їх не сприймають, вважаючи, що там неправдиві речі. В той час те, про що я написав, – правда. Слід зазначити, що я розпочав роботу, яка в кінцевому рахунку привела до написання книги, ще півстоліття тому, коли мені було п'ятнадцять. Коли я чітко для себе проголосив, що я виступаю проти нацизму. Мій батько казав мені, що він бував у Росії, а в нього на столі стояла скринька, в якій він тримав свої люльки й інше начиння, і розповідав, що її він привіз із Росії. Я так і не наважився у нього запитати про походження цієї скриньки. Набагато пізніше я зрозумів, що вона була привезена з України. Коли я був дитиною, для мене ця скринька видавалась чимось особливим, навіть магічним. І мій батько, коли він кинув палити і не використовував цю скриньку, поставив її на верхню полицю і тримав у ній фотографії Кнута Гамсуна. Батько боготворив цього письменника. І ця скринька стала символом нерозказаної історії життя мого батька, історією війни, яку я протягом багатьох років

не хотів, або ж не був готовий, почути. Після розлучення батьків, скринька дісталася моїй матері. Батькові скринька вже була непотрібна, тому після смерті мами вона перейшла до мене. Тому я поклав її до шафи і вирішив залишити її до того часу, поки прийде час її відкрити.

У 2003–2005 роках я зрозумів, що готовий більше дізнатися про цю війну, про цю історію. Надто довго я залишався осторонь цієї історії. Взагалі-то моя старша дочка і мій друг переконали мене, що я маю поговорити з батьком, поки ще не надто пізно. Протягом багатьох років я не підтримував стосунків зі своїм батьком і, коли ви прочитаєте книгу, ви зрозумієте чому. Тож моя дочка відвідала мого батька і він передав їй багато аудіокасет для мене. Він говорив зі мною за допомогою цих касет, він розповідав про війну. На одному записі він сказав: «Хоч раз почуй мене». І я почав слухати їх. І в 2005 році я вирішив вийти на контакт зі своїм батьком, тому що з його інтерв'ю, з його записів я зрозумів, що він був готовий про це поговорити зі мною. Ви можете подумати, що я така собі холодна людина. Але насправді це не так, насправді мені був потрібен батько. Хоча його у мене не було, але підростаючи я потребував батька. На початку його розповіді ті записи були епізодичними, він говорив про те, про інше, і коли я слухав їх, у мене не було думки, що я хотів би про це написати. Було багато запитань, які потребували відповіді: чому він став солдатом СС? Чому він одягнув на себе форму окупантів? Скільки євреїв він убив? Чи визнав би він, що він брав участь у воєнних злочинах? І найскладніше: наскільки я був схожий на свого батька? Згодом я зрозумів, що вся ця історія могла б стати книгою, і все стало насправді серйозно. Я подумав, чи варто робити це науковим, академічним дослідженням, чи можливо використати суміш стилів. На ранньому етапі цього процесу я зрозумів, що неможливо не включити в цю історію мене самого. Тож деякі початкові слова цієї книги наступні: «Мій батько і я не були близьким ні тоді, коли я ще був дитиною, ні в роки моєї молодості. Я не наважувався наблизитися до нього, адже боявся зачіпати болісну тему. Щось було приховано в його серці, щось, чого я не бажав знати. Ще малою дитиною я пересвідчився у тому, що в родині не можна було обговорювати війну та нацизм. Краще було не зачіпати цю тему». Тож книга насправді дуже особиста, але не тільки. Як ви зможете потім побачити, у книзі є розділи,

які стосуються його родини, його політичні погляди в молодості. Також кілька розділів присвячено завоюванню України, операції «Барбаросса» тощо. До лав СС вступило близько 5 тис. норвежців. І мій батько був одним із перших добровольців, які приєдналися до цієї групи ще в січні 1941 року. Тож він був серед перших есесівців, які зайшли в Україну з Польщі в червні 1941 року. В Україні діяли всього лиш 270 норвежців. Батько пройшов шлях аж до Ростова, аж поки він не повернувся назад до Норвегії восени 1942 року. Тож він був на території східної України, де зараз розгортається нова війна. Десять років тому, в 2005, я відвідав західну Україну, побував у Львові. Я привіз із собою скриньку, я також хотів пройти стопами свого батька, але не далі ніж до Тернополя. Тож у книзі відображені мої намагання дізнатися, що насправді сталося. Там є описи того, як я говорив з різними людьми, аби зрозуміти, як все було насправді.

Я написав главу, яка називається «Чорні пси». Я хотів здійснити подорож власною історією. Адже історія батька стала і моєю історією. Те, що насправді відбулося в Україні, мене настільки вразило, що я навіть не міг собі цього уявити. Та моя поїздка до України багато чого мене навчила. Я усвідомив, що скринька була вкрадена ним у когось. Але мій батько не сказав, скількох євреїв він убив в Україні. І я все ще не розумію, чому він став солдатом СС. І я переконаний, що мій батько в числі тих волонтерів з Норвегії, що вчинили воєнні злочини і також злочини проти мирного населення в Україні. Книга була опублікована в 2008 році і вона стала лауреатом літературної премії. Це є найвагоміша *non-fiction* літературна премія, яка тільки існує в Норвегії. І мій батько був дуже гордий з цього факту. Багато норвежців з історіями життя, подібними до моєї, використали цю книгу, вона допомогла їм примиритися з їхніми батьками, почати діалог, спілкування. Ми можемо навчитися і дізнатися про історію, якщо ми будемо готові стати до неї лицем до лица. Навіть якщо це буде найпотаємніша, найтемніша історія. До мене звернулося безліч людей, зокрема, чоловіки, які хотіли зі мною поговорити і поділитися своїми історіями. І я до цих пір проводжу багато лекцій, присвячених моїй книзі. І один з розділів, в якому подано мій діалог з батьком з приводу війни, також було передруковано в підручниках з історії. Книга була і залишається інструментом в боротьбі проти фанатизму і тоталітаризму. Але разом

з тим маю зазначити, що є багато людей, які мене відверто ненавидять. За те, що я не захищаю свого батька. І вони заявляються, що солдати СС були жертвами, а не злочинцями. Але вплив цієї книги не завершився і моя подорож також триває.

Одного дня в 2012 році я отримав листа з одного маленького міста в Норвегії. Його писав священик, який сказав, що він прочитав книгу «Війна мого батька». І що він і маленька група людей з його міста багато років впроваджують у життя проект в Смотричі на західній Україні (Хмельницька область). Вони займаються роздачею різного б/у обладнання, комп'ютерів тощо, задовольняючи таким чином потреби місцевого населення. Отримавши листа, я поставився до нього скептично, тому що я не хотів виконувати роль місіонера. Але поспілкувавшись з цим священиком, я зрозумів, що тут ідеться не про якусь місіонерську діяльність, тут ідеться про загальнолюдські цінності, про те, щоб допомагати людям. Тому що він прочитав мою книгу і зрозумів, що норвезькі солдати вчинили злочини в Україні і, можливо, саме в тій місцевості. Він звернувся до мера міста Смотрич із запитом про інформацію про вбивство там євреїв під час війни. «Так» – була відповідь, 1800 євреїв було знищено в самому Смотричі, а також 200 в його околицях. І цей проповідник дізнався про те, що там є старий закинутий монумент, що його свого часу було зведено в пам'ять про жертв Голокосту. І тоді цей чоловік вирішив, що слід встановити там новий монумент в цій місцевості за кошт Норвегії. Тому що в роки війни Норвегія також брала участь у злочинних діях. Тому він хотів, щоб я написав якусь епітафію, щось на цьому монументі. Й у вересні 2013 року я відвідав містечко Смотрич, де відбулась церемонія відкриття цього меморіалу. І на цьому пам'ятному знакові написані слова, які я запропонував: «Майбутнє це наша спільна відповідальність». На церемонії відкриття були присутні близько 200 людей, у тому числі представники єврейської громади. І тоді в інтерв'ю одному журналісту, в якому я зазначив, що врешті-решт війна мого батька тепер завершилась. Але це не так. Історія війни не добігла свого кінця, тому що проблеми, які порушуються в книзі, все ще залишаються, і, мабуть, саме тому і вийшов у світ український переклад цієї книги. Коли я був в Україні в 2013 році, війни ще не було. А тепер є...

Іван Дерейко: Доброго дня! Я хотів би передусім подякувати організаторам та автору за можливість взяти участь у цій знаковій презентації та, оскільки тематика праці має прямий стосунок до моїх особистих наукових зацікавлень, означити суто військово-історичне значення, яке має для вітчизняних досліджень книга Бйорна Вестлі «Війна мого батька».

Передусім варто звернути увагу на важливість дослідження історії добровольчої дивізії СС «Вікінг» для вітчизняного історіописання. Адже це з'єднання пройшло Україною із Заходу на Схід та зі Сходу на Захід і залишило значний слід як у ході бойових дій на фронті, так і у втіленні нацистської політики (зокрема Голокосту) на нашій землі. Дивізія «Вікінг» відіграла одну із ключових ролей у низці битв, які відбулись на території України – це Уманський котел, Міус-фронт, битви за Харків і Київ, Корсунь-Шевченківський котел – а також брала активну участь у розстрілах українських євреїв на Житомирщині та злочинах проти радянських військовополонених. Не випадково під час одного із наймасштабніших судів над нацистськими воєнними злочинцями в Україні – Київському процесі 1946 року – фігурував і ротенфюрер дивізії «Вікінг» Ганс Ізенман, який разом із іншими обвинуваченими був страчений у центрі столиці, на тодішній площі Калініна (нинішній Майдан Незалежності).

Попри це та наявність значного наробку із вивчення цього з'єднання у світовій історіографії, воно наразі ще чекає свого вітчизняного дослідника, який зведе до купи саме українські сторінки його діяльності. Наразі епізоди участі дивізії у знакових для нас подіях подаються виключно в епізодичному плані у рамках вивчення інших дотичних питань. Також варто зазначити, що у складі «Вікінга» на різних етапах діяли цілі підрозділи із місцевих мешканців, що досі фактично не систематизовано українськими істориками та існує на рівні цитат із спогадів чи розрізнених архівних документів.

Але це лише один із вимірів дослідження – фактологічний. Із накопиченням предметних знань про дане і подібні йому з'єднання, а також із поворотами нашої сьогоденної дійсності (подіями революції, нової війни і нової окупації) дедалі більшої актуальності набувають мотиваційні та ідеологічні виміри створення та діяльності таких формувань. Адже дивізія «Вікінг» складалася не із мобілізо-

ваних німців чи ідеологічно «заряджених» членів нацистських організацій – вона стала першим інонаціональним з'єднанням військ СС, основу якого склали добровольці із окупованих Німеччиною країн – Нідерландів, Норвегії, Данії, Бельгії, а також із Фінляндії, Швеції та України. Причини, які можуть змусити людей стати на бік окупанта своєї країни та ще й добровільно допомагати йому продовжувати війну, бути готовим вбивати та помирати за нього – це той вимір минулого, який може допомогти нам досягнути реалії сьогодення, в яких, для прикладу, частина маріупольських міліціонерів зі зброєю в руках обороняє рідне місто від ворога, а інша частина вірно служить йому у ролі прислужників окупантів у тимчасово зайнятому агресорами Новоазовську.

Розшифрувати це протиріччя ми можемо лише шляхом накопичення знань про особисті історії, обставини та мотивацію представників окремо взятих формувань окупаційної армії. До нинішнього часу ми мали два основних джерела для здобуття такої інформації – це спогади колишніх добровольців, в яких вони намагаються пояснити і виправдати свій неоднозначний вибір, або архівно-кримінальні справи проти них із фондів архіву СБУ, де розкриття мотиваційного боку їхніх дій є шляхом до посилення чи послаблення обвинувального висновку та міри покарання для цих людей. Доповнити картину ми могли ще часто неповними та суб'єктивними переказами свідків діяльності, тих чи інших дій прихильників окупанта, або ще рідкіснішою епістолярною спадщиною останніх.

У книзі Бйорна Вестлі «Війна мого батька» ми стикаємося із новим і наразі фактично унікальним джерелом дослідження – осмисленням мотиваційних засад добровільних помічників окупанта з боку їхніх дітей, які аналізують та полемізують із їхнім вибором та по-своєму оцінюють його наслідки. Цей дуже особистий і критичний твір є дуже нетиповим серед наявної джерельної бази наших досліджень. Я можу пригадати лише одну працю подібного спрямування – це книга австралійського автора Марка Курзема «Талісман. Розкриваючи нацистське дитинство мого єврейського батька»¹. Там йдеться про долю єврейського хлопчика з Білорусі, який після загибелі батьків стає живим талісманом і «сином

¹ Kurzem A. The Mascot, Unravelling the Mystery of My Jewish Father's Nazi Boyhood. – New York: Viking, 2007.

полку» спочатку в одному із батальйонів місцевої поліції (шукманшафту), а згодом – у Латвійському легіоні військ СС.

Однак у випадку Марка Курзема ми бачимо симпатію і розуміння батькового вибору сином-дослідником, та найпростішу мотиваційну засаду – виживання будь-яким чином. У книзі Бйорна Вестлі ситуація протилежна – осмислення батькових спогадів і пояснень, які він залишив у вигляді серії магнітофонних записів, веде не до розуміння і прийняття, а до гострої полеміки та засудження. У даному випадку не йшлося про порятунок чи виживання, а про допомогу окупанту своєї країни у продовженні агресивної війни, хай навіть це пояснювалось (чи прикривалось) необхідністю знищення того, що фігурант вважав найбільшим світовим злом – більшовицького режиму.

Тож, будучи дуже своєрідним і нетиповим джерелом у дослідженні мотиваційних складових добровільних помічників нацизму, книга просуває нас уперед у розкритті цієї неоднорідної та неоднозначної проблематики. Українське видання книги уже стало знаковою подією для вітчизняної науки, підтвердженням чому є і нинішня презентація. Єдине, чого хотілося б історикам від автора – це долучення до наукового обігу не лише авторського аналізу батькових спогадів та пояснень, а й самих цих спогадів у первинному вигляді. Дякую.

Олександр Лисенко: Найбільше з цієї книги захопив образ скриньки, якій присвячено один з розділів цієї книги. І він мене настільки переслідував, що я відклав читати книгу і почав писати про свою, чи то нашу «скриньку». І власне, оскільки книга ніби зіткана з багатьох запитань і відповідей, які шукав пан Вестлі, то я теж сформулював свої рефлексії у такі три питання. Отже, перше питання з нашої «скриньки». У кожного, певно, є така «скринька», в ній зберігаються наші інтимні спогади, приховується страх, тривожні вчинки, за які нам соромно, а до часу утаємничені плани помсти, дуже продумані до найменших дрібниць комбінації для отримання якогось зиску, кар'єрного зростання. На тлі прихованих жадань і фобій рефлекторного характеру десь там, на самому дні скриньки, а можливо, навіть у її потаємному дні перебуває те, що має іншу природу. Воно замішане на глибоко зануреному відчутті етнічної, конфесійної чи будь-якої іншої корпоративної ексклю-

живності, з одного боку. А інколи глухим, а незрідка дуже гострим неприйняттям самодостатності і легітимності аналогічних відчуттів у інших корпоративних когортах – з іншого. Ці чужі виступають як підсвідома загроза, суперники, конкуренти. З огляду на це всі ми на початку свого життя більшою чи меншою мірою – ксенофоби. Кожен по-різному зберігає свою таємну «скриньку» і користується нею. Одні мріють заховати її і забути. Інші відкладають її подалі, але все ж таки крадькома, приховано від інших, час від часу заглядають до неї. А є ті, хто перетворює цю операцію на сенс свого життя. Петтер Вестлі, з доброї чи не зі своєї волі, перетворив це на сенс свого життя. Знайшов у собі мужність не лише заглянути до своєї «скриньки», а й поділився своїми рефлексіями з читачем. Між випадками, які у наш час є радше винятками, існує така собі зона підзарядки, коли певні суспільні групи, організації чи держава стимулюють, активують вміст подібних «скриньок». Так з'являються потворні форми людиноненависті в різних проявах: ксенофобії, расизму, сегрегації, тоталітаризму, екстремізму і терору. В останньому випадку йдеться про найскладніший варіант, коли на інстинкти прищеплюються ідеологічні аргументи, а на них – ще й певні політичні порядки. Історія Петтера Вестлі – переконливий доказ того, що навіть після особистих поразок і розчарувань, які він пережив, люди обирають те, що хочуть почути те, що синхронізується з їхніми очікуваннями. Прикладів цього сьогодні можна зустріти на кожному кроці. Люди на Донбасі чують те, що вони хочуть почути: ті, хто бажають бути в Україні, сприймають меседжі проукраїнські; ті, хто не хоче, – сприймають меседжі антиукраїнські. Отже, з цього лише один висновок – слід формувати очікування із самого раннього віку. Це те, про що говорили сьогодні на освітній сесії. І чим раніше це буде робитись, тим краще.

Питання друге: для чого ми це говоримо ще і ще раз. Ксенофобія, расизм, антисемітизм існують як у латентному стані, анабіозі, так і в яскраво виразній клінічній формі. Аби лікувати цю складну «хворобу», слід достеменно володіти інформацією про умови, в яких вона виникає, про симптоматику, що її загострює. Єдине, що є цілком зрозумілим, це те, що не існує рецептів її лікування. Книга Бйорна Вестлі є однією зі спроб не лише діагностувати, а й показати всі атрибути, розвиток, перебіг хвороби, специфічні прояви тощо. Та головне – наголосити, якою тонкою є межа між нормаль-

ним станом і хворобливим в активній фазі. А ще ця книга – формат каяття. Причому по-скандинавськи стриманий, продуманий, трохи незвично для нас, сконструйований дуже особисто, але при цьому дуже і дуже глибокий. Автор не «рве косоворотку» на грудях, не стукає себе в груди, але постійно ставить запитання і часто їх не знаходить. Чи можлива сьогодні така ж проекція на український вимір Голокосту? Що цьому перешкоджає? І що для цього потрібно? Омер Бартов у своїй книзі «Стерті» доволі жорстко пише про те, як зникають місця пам'яті і місця єврейської присутності в Західній Україні, зокрема, в Галичині. І він пише про це доволі гостро та емоційно. Бйорн Вестлі також пише про зникання місць пам'яті і присутності євреїв. Але оповідає про це трошки по-іншому, стриманіше, не так категорично. Хоча у мене є кілька застережень. Напевно, без цього наукова критика книги неможлива. Отже, кілька зауваг. На сторінці 117 автор зазначає, що з 30 червня до 7 липня було знищено 4000 євреїв і посилається при цьому на пана Магочія, але далі пише: «у цих акціях активну участь взяли українські націоналісти». Був певний час, коли я дуже всередині боровся проти того, щоб визнати цей факт. І шукав цих доказів, і колись ми дуже довго сиділи з Віталієм Нахмановичем, і я в нього з таким болісним очікуванням запитував: «Було це чи не було?» І дуже боляче усвідомив, що все ж було. Але чи кожен антисеміт був українським націоналістом? Далеко не кожен антисеміт був усвідомленим політичним українським націоналістом. Мені здається, що тут потрібно, як це знову-таки не боляче, екстраполювати цю відповідальність на простих людей, які перетворюються на хворих і ненормальних за певних умов. Мені здається, найголовнішим для нас є з'ясувати алгоритм перетворення нормальних на ненормальних, і тільки тоді ми зможемо щось упереджувати, щось передбачати і щось моделювати. І ще одна річ: коли автор пише про Ваффен-СС, він зазначає, ймовірно, що це робили біля Золочева і в інших місцях Ваффен-СС; коли ж він згадує про українських націоналістів, то стверджує це напевно. Я для себе вже ось тут, за цим столом, морально виправдав автора, бо він за своїм батьком закріпив презумпцію винності. Жодного факту немає, доказу у Бйорна Вестлі безпосередньо задокументованого, що його батько брав участь у екстермінації. Але син, напевно, відчуває батька найкраще, його переживання, його спосіб життя і пере-

живання цієї трагедії війни, він відчуває, що батько таки був причетний до того морду. І оця презумпція винності Петтера Вестлі напевно виправдовує морально ті речі, які він екстраполює на українців, на українських націоналістів, на місцевих мешканців.

Ще одна річ, з якою я не можу погодитися: автор зазначає на 196 сторінці, що «в Україні майже не цікавляться долею євреїв, які зазнали переслідувань». Це дискусійна думка. Мабуть, те, що сьогодні у цьому сенсі робиться в Україні, нині має дуже «обережний» характер. Аби це стало суспільним дискурсом, щоб це доносилося до людей різних соціальних категорій і верств, треба зробити ще дуже багато. Цінність книги полягає в тому, що норвезький досвід стимулює переосмислення українського досвіду співіснування з євреями. Без будь-якого перебільшення чесний погляд на цю проблему є одним із наріжних каменів гармонійного співжиття в майбутньому, якщо хочете, духовного оздоровлення українців та євреїв. Не просто *синхронного*, а *спільного* переживання наших трагічних сторінок нашого минулого. Питання третє: чи не перебільшується загроза цього найбрутальнішого прояву антисемітизму – Голокосту. Сьогодні ніхто не заперечує наявність побутового, інтелектуального та інших форм латентного антисемітизму. Здається, що людство виробило стільки бар'єрів на шляху расистського екстремізму, що його сплески виглядають сьогодні як щось надзвичайне і нетипове. Та насправді ці стримуючі фактори в Україні є зовсім не такими надійними. За певних умов цей «лагідний антисемітизм» може дуже швидко трансформуватися у руйнівний і погромний. Чи застраховане українське суспільство від такого сценарію, чи не бракує йому цивілізаційного імунітету, культурних амортизаторів для його стримування, чи достатньо превентивних заходів у цьому річищі? Впевненої, ствердної відповіді на ці запитання я не маю. І це мають усвідомлювати всі: і суспільство, і держава, і кожен з нас. Тому гасло «Ніколи знову» має наповнюватися конкретним змістом через спільні зусилля і акції, спроможні вивести нас зі стану історичного нарцисизму етнічної винятковості і розмитой відповідальності. У зв'язку з цим запитання «що ти зробив, аби цього не сталося?» треба ставити не після того, а до того, як це сталося чи мало статися.

І останнє: автор зазначає, що велика армія назавжди роз'єднала українське суспільство. Я знаю факти, які підтверджують цю тезу

і які спростовують її. Ми на шляху від роз'єднання до взаєморозуміння, до спільного пояснення причин, перебігу і наслідків. Це болюча розмова, вона розпочата, вона продовжується і вона буде продовжуватися не відомо скільки. Але без неї ми не зможемо випростатися на повний зріст як політична нація і дивитись один одному чесно у вічі. Дякую.

Віталій Нахманович: Спочатку трохи про саму книжку. Насправді вона, дійсно, має складний характер. Автор, який сьогодні тут присутній, пише, що батько передав йому низку магнітофонних касет, де були записані його спогади. Мені, як історика, насправді шкода, що ми просто не читаємо слова його батька. Це дуже цікаво, коли виникає пряма мова самого Петтера Вестлі, наприклад, коли автор цитує його листи, які збереглися. Щодо решти інформації, то вона не викладена дослівно, а вона переповіdana автором. І переповіdana з його коментарями, з якимись історичними нарисами, які мають цю розповідь ілюструвати, з авторськими оцінками. Тобто це не спогади як такі, а це роздуми на тлі спогадів. І тому тут треба зважати не лише на героя книжки, а й на її автора. Я перепрошую, адже маю казати про людину, яка тут присутня, але тут не можна інакше вчинити. Йдеться саме про людину, оскільки автор має також і власну біографію. Якщо його батько служив у СС, то його син, наш гість і автор цієї книжки, в молодості був членом украї лівой Робітничой партії Норвегії. Тобто він мав абсолютно протилежний політичний досвід і протилежні політичні переконання. І хоча, як я зрозумів, згодом він відійшов від такої радикальної лівацької позиції, та все ж таки ліві симпатії він зберіг, це очевидно. І це так само очевидно виявляється у тому, як він подає інформацію чи як він коментує життя свого батька. Наприклад, коли автор пише, що 25 червня 1941 року Фінляндія скористалася початком німецько-радянської війни і напала на Радянський Союз, це є просто історичною неправдою, бо Радянський Союз 25 червня 1941 року напав на Фінляндію з метою завершити те, що не вдалося завершити 1940 року.

Це один такий приклад з прорадянської історіографічної традиції історії Другої світової війни. Очевидно, варто зважати на те, що автор, як і взагалі більшість мешканців західних і північних країн, не мав досвіду життя за комуністичного режиму (чому можна лише

позаздрити), і не стикнувся з усіма його злочинами. На це обов'язково треба зважати, бо це не якесь особисте викривлення. Карел Беркгоф, якого вже згадували, якось під час дискусії сказав мені, коли йшлося про порівняння Голокосту і Голодомору, що все одно для нас, європейців, Голокост залишиться найбільшою трагедією ХХ сторіччя. Це важливо відзначити, адже Беркгоф не єврей, але він походить із Західної Європи, де не знали іншої, такої масштабної трагедії. Це є суб'єктивізм, який викликаний об'єктивними обставинами. І все це зрештою призводить до того, що хоча наш сьогоднішній гість починав писати цю книгу з наміром зрозуміти свого батька і начебто завершує її певним «реверансом» в його бік, це натомість вийшла книга не розуміння, а засудження.

Перейдемо тепер власне до героя книги. Я просто хочу дуже коротко зупинитися на, так би мовити, емоційній канві його біографії. Яким було основне почуття, яке він мав напередодні початку війни та німецького вторгнення до Норвегії? Це було відчуття більшовицької загрози. Він був вихований в релігійній родині з національними традиціями. І він відчував цю більшовицьку загрозу не просто як загрозу незалежності його країни, а як загрозу всій культурі і релігії, з якою він виріс. Ми знаємо, що тоді це була справжня загроза. Він це добре розумів. Причому він, хоча й був близький до праворадикальних кіл, так і не став членом фашистської партії через вплив своєї матері, яка силою свого морального впливу утримувала його від політичної активності до того моменту, до якого вона була здатна. Коли почалася війна, коли німці вторглися до Норвегії, він пережив певний катарсис. Ми знаємо, що він був прихильником Гітлера, він бачив у Гітлері захисника від більшовицької загрози. Якби західні країни і народи, зокрема німці, не відчували більшовицької загрози, Гітлер не прийшов би до влади в демократичний спосіб. І ця загроза, повторюю, була реальною. Інспіровані Комінтерном повстання в Німеччині 1920-х років це продемонстрували. Таке відбувалося в Італії, в Іспанії і в багатьох інших країнах, де фашистські режими прийшли до влади саме на тлі реальної більшовицької загрози. Але коли німці вчинили інтервенцію до Норвегії, у героя виникає певний психологічний дисонанс, бо він разом з тим і норвезький патріот. Як йому ставитись до цих загарбників? Це нація і держава, які він ідеалізує і на які покладає великі сподівання, а з іншого боку, вони вторглися до його країни

і загарбують її. І певний час він перебуває в такому внутрішньому розладі. Але потім він все ж таки для себе вирішує, що це було потрібно. Як казала тодішня німецька пропаганда, і як ми знаємо тепер, це було цілком вірогідно, що якби Норвегію не загарбала Німеччина, то її могла б окупувати Великобританія, були і такі плани. І він визнає це як виправдання і вступає до лав дивізії СС, що формувалася з представників скандинавських народів. Під час війни він воює проти більшовиків і до кінця свого життя вважає, що вів війну за західну цивілізацію проти тої більшовицької загрози, тобто навіть після війни у нього не було сумнівів, що він воював за те, за що прагнув.

Але після війни у нього виникають інші переживання стосовно його участі в якихось каральних акціях проти мирного населення, про які ми точно не дізнаємося, як не дізнався й у свого батька автор. І чи брав він особисто участь, що так і не зміг довести автор, хоча зважаючи на стиль відмови героя, батька, розмовляти про себе, ми розуміємо, що так, він до чогось був причетний. І при тому, що Петтер не засуджує свою участь у війні на боці Німеччини, він відчуває провину перед євреями і стає симпатиком держави Ізраїль та активістом проізраїльського руху в Норвегії, навіть підтримує його грошима. Але коли він виходить на пенсію, поселяється в центрі Осло, в якомусь старому районі, виявляється, що у цьому районі мешкає чимало іммігрантів. І у нього виникає нова ксенофобія, антимусульманська. Він відчуває нову загрозу для культури власної країни з боку ісламу. Очевидно, що це дуже добре поєднується з його проізраїльськими симпатіями.

Я хочу для себе зробити висновок, що основною рушійною силою цієї людини, психологічно, був страх перед загрозою для власної культури, власної ідентичності. Не особистої, а його країни, його народу. І поруч із почуттям власного безсилля протистояти цій загрозі, чи це коли була зовнішня загроза більшовицька, чи це коли тепер внутрішня загроза мусульманська, він долучається до діяльності в більш радикальних колах. Але саме оцей страх у поєднанні з безсиллям породжує ненависть і жорстокість у поведінці.

А тепер я хочу перейти до нашого досвіду. Я хочу просто нагадати, що мали відчувати мешканці українських земель від початку 1930-х років і далі. Адже вони весь час перебували під тим чи іншим авторитарним тиском, а час від часу вони потрапляли під за-

грозу інтервенції з боку тієї чи іншої держави. Якщо Петтер Вестлі жив у демократичній Норвегії і боявся там більшовиків, то тут люди жили під більшовиками чи потрапляли під більшовиків, і чекали *на визволення* від нацистів. Приходили нацисти і люди отримували від них ще більше утисків, і починали чекати на більшовиків. І не просто чекати: хтось просто чекав, а хтось намагався брати в цьому участь. Хтось ставав на бік *Червоної армії*, хтось ставав на бік нацистів, а хтось ставав проти всіх і йшов до УПА. Але то була війна, де неможливо було залишитися осторонь, звісно, можна було залишитися осторонь бойових дій, але дуже важко було залишитися осторонь злочинів. В якій би армії ти не був.

І далі що відбувалось з цими людьми? При тому, що вони не опинилися знову у вільній демократичній країні, як Петтер Вестлі. Ні, вони опинилися у складі тоталітарної радянської держави, вона залишилась висіти над їх головою. І залишилась подвійна пам'ять. Були ті, хто воювали проти цієї держави, і знаходили, очевидно, виправдання для себе. А були ті, хто воювали за неї, і вони знаходили підтримку і виправдання всього того, що вони робили в суспільному оточенні, в пропаганді тощо. Тобто ота переоцінка, яка могла бути в Норвегії, тут вона була дуже жорстко стримана зовнішніми умовами. Тепер ми самі стаємо перед проблемою переоцінки діяльності наших батьків, в якій армії вони не воювали б: в радянській, німецькій, польській, угорській, УПА. Добре, якщо вони не брали участі у злочинах. Чи можемо бути в цьому впевнені і чи багато їх залишилося живими? Чи можемо в цьому переконалися, чи можемо просто цього бажати?

Але проблема навіть не в цьому, як вони воювали, будемо вважати, що всі вони воювали шляхетно, а в тому, за що вони воювали. Ми про це говорили вчора. Ми перетворили, не ми, а Москва, а ми пішли на це, 27 січня – День пам'яті жертв Голокосту – на день визволення концтабору Аушвіц і почали сперечатися, хто його визволяв. Та ніхто його не визволяв. Замість одних загарбників прийшли інші, замість нацистського концтабору створили радянський концтабір. Про що ми кажемо, про яке визволення, яка мета була у визволителів? От у нас вистачить сил це визнати? Коли я вчора проголосив це на «круглому столі» і всі це сприйняли в багнети: ми не готові внутрішньо до цієї переоцінки, ми не готові визнати несправедливість самої війни, яку вели наші батьки. Але якщо ми

не переоцінимо це минуле, ми нікуди не зрушимо. Необов'язково засуджувати власних батьків, але необхідно зрозуміти, що тоді відбувалось і чому. Треба не воювати сьогодні з Росією за сталінську спадщину, але будувати зовсім іншу країну, на принципово інших засадах.

І це все відбувається на тлі нової загрози, яку ми сьогодні маємо. Так, це не радянська загроза, це не той страшний радянський режим, це доволі-таки м'який, якщо порівняти, тоталітаризм. Але головне, що треба пам'ятати, те, що його не треба боятися, не треба відчувати себе безсилим. Тому що саме страх і безсилля породять ненависть і жорстокість з нашого боку.

Анатолій Подольський: Шановні колеги, я дуже задоволений, що ми відпрацювали такий величезний «круглий стіл». Але про надто важливу тему говорив Віталій. Ви вже відчули, якими є сюжети книжки, мої колеги уже сказали. У мене тільки передусім дві ремарки. Я особисто щасливий, що ця книжка вийшла. Як ми видали колись Венді Лауер, Омера Бартова. Як бачите, Центр продовжує традицію перекладів. Колись це було дуже важливо, з 2002 року, коли Центр відкрився, і в цьому році йому 13 років. І ми з цього поля ще не пішли. Ми ще не здаємося. І, на жаль, багатьох колег уже немає: професор Мартін Феллер, український філолог з Дрогобича. Він тоді сказав: «Анатолій, буде добрий у вас Центр, ви будете видавати свій часопис, будете видавати свої книжки, але якщо Ви зумієте видавати хоч іноді переклади, це буде абсолютно важливо, тому що українською немає величезної кількості книжок, які дають відчутти контекст». І от так ми і стоїмо. Ця книжка Бйорна Вестлі «Війна мого батька», якщо ви зайдете на сайт Центру, вона в розділі «Бібліотека спогадів про Голокост». Ми довго з паном Михайлом дискутували про це, але на книжці немає цієї серії. В цій серії ми видали Сімона Стерлінга «Світло в темряві», тому що спогади про Голокост – це зазвичай спогади євреїв, які пережили. Тут ми маємо справу із зовсім іншим форматом, з книгою, коли син написав про батька, який був з боку катів. І колеги вже багато про це сказали. Я дозволю собі тільки дві тези, тому що ми вже серйозно працюємо і багато чого сказали. Перша теза – це індивідуальність, як казав Бйорн, отой особистісний вимір, про який казав пан Олександр, пан Віталій і всі, для мене в чому ця особис-

тісність. Дуже цікава річ. Це батько і син. Знову-таки, ми всі суб'єктивні. В тому-то і справа. І ми екстраполюємо це на себе. І я на себе також екстраполюю. Але я на лекції студентам завжди кажу, що це є виклик для історика. Якщо ви називаетесь істориками, то також, як люди, маєте власний досвід особистий. Але ми маємо переступити через цей досвід. Якщо ми історики, ми маємо казати, що був у цей час і інший досвід. Але суб'єктивність залишається. Ота теза особистісного.

Батько Бйорна Вестлі, Петтер Вестлі, він 1920 року народження. Мій батько також 1920 року народження. Його вже немає двадцять два роки, він пішов з життя в 1992 році. Бйорн Вестлі, син Петтера Вестлі, він 1949 року народження. Мій старший брат 1949 року народження. У мене величезна дистанція вікова – 17 років. Це інше покоління, це перше покоління після Другої світової війни. І я знаю про взаємини мого батька з моїм старшим братом, я встиг їх побачити. І мої взаємини з ними. І це цікава річ з точки зору поколінь. Це конфлікт поколінь, це взаємини поколінь. І тому і сталося так, це не дуже типово, тому що коли я пішов до першого класу, мої батьки вже були сиві, їм було за 50. Мої батьки могли бути батьками батьків моїх однокласників. Це було через покоління. І тому багато речей я відчув на собі. І той конфлікт... мій батько був учасником Сталінградської битви. Він ніколи про цю битву нікому не розповідав. Мій старший брат, який 1949 року народження, як і Бйорн, і мій батько, який 1920 року народження, як і батько Бйорна, вони були в конфлікті. Завжди. Він ніколи не розповідав про те, що він бачив. Коли я вже зростав, він мене відсунув від мови їдиш. Він закінчив школу мовою їдиш. Він не розмовляв російською, він розмовляв їдишем і українською. Він російською почав розмовляти в Радянській армії в 1939 році, його призвали до армії, а звільнили в 1948. Коли я повернувся з армії, перший місяць я боявся з мамою розмовляти. І в чому проблема. І він відсунув від усього. Петтер не хотів згадувати, коли він був у СС, коли він був на теренах України. Мій батько не хотів згадувати про війну. Ніколи. Перед тим, як він пішов з життя, він не вийшов з конфлікту зі своїм старшим сином. Вони назавжди залишились у конфлікті. В тому конфлікті багато вимірів, але знову-таки я намагаюся порівнювати. Я зміг зблизитися з ним більше в останні роки і він перед смертю віддав мені фото і трохи розповів. Але він, як і багато інших свідків,

від яких ми вже ніколи нічого не дізнаємося, просто жах. Те, що каже Віталій, ті аудіокасети послухати просто, без коментарів, це теж важливо. Він мені показав фото 1942 року, і він там. На тому обличчі – величезний біль. Я не знаю, що бачили ті очі і ніколи вже не дізнаюсь. Що бачили очі Петтера Вестлі. Як Генріх Бйолль, німець, який написав класну книжку «Почему мы стреляли друг в друга?». Чому сьогодні стріляють у Волновасі? Справа в тому, що це серйозне, і він казав, що це отой особистісний вимір, тобто відчуття, що ми втратили важливі речі.

І це остання теза. Тут є спогади батька Віталія Нахмановича і тут є фільм, який він зняв. Це теж цікаво, це теж покоління і Петтера, і мого батька. І це інший знову вимір. Колись мене вразило те, що написано в анотації до книги батька Віталія Нахмановича. Там написано: «В 1953 году, когда умер людоед, я пришел на Укркинохронику». Досвід Петтера Вестлі, досвід Рафаїла Нахмановича, досвід мого батька – це різні досвіди. Але до кінця життя він мені казав, що «мову їдиш тобі знати не треба», про війну мови взагалі не йшло. І той особистісний вимір мене зачепив, як і тут. Про книжку Нахмановича це було важливо сказати.

Я вже не буду зачитувати отих всіх цитат, книжку прочитаєте самі. Теза, що коли ми бачимо, як герой книжки, батько Бйорна, як він беззастережно повірив пропаганді. Він абсолютно покладався на це. Незважаючи на те, що його мати казала йому: єврейський народ – це народ Біблії, пропаганда Гітлера сказала, що євреї – більшовики, а всі більшовики, всі, оте ключове слово «всі», яке згадував зранку пан В'ятрович. І пан Петтер Вестлі... пропаганда вплинула більше, ніж матір, він вважав так. Актуальність для сходу України в цій книжці: чому люди так себе стали поводити. Чому вони беззастережно і некритично сприйняли все, і вже йшли до кінця. І там він пише «коли я став солдатом дивізії СС», коли він все це пройшов і він вже не задавав питань, не думав, він просто виконував наказ. І оця загроза простого виконання наказу призвела до трагедії. І сьогодні український переклад книжки, який зробив Центр, актуальний для нас сьогодні в Україні.

Бйорн Вестлі: Я маю дати відповіді хоча б на деякі з багатьох запитань, які тут прозвучали. Перше було від пана Нахмановича. Ви сказали, що мій батько відчував загрозу більшовизму, хотів з

ним боротися. Насправді, мій батько вступив до лав СС ще в січні 1941, а на той час Німеччина та Радянський Союз були зв'язані пактом Молотова – Ріббентропа. Мені здається, що батько зрозумів вже потім, що йому доведеться, будучи солдатом СС дивізії «Вікінг», брати участь у нападницьких діях проти Радянського Союзу, але для нього найважливішим було не те, що він конкретно хотів боротись із більшовизмом, а те, що він був частиною СС, дивізії «Вікінг». Для нього це було особливим якимось статусом, це давало йому впевненість, йому подобалось це більше, ніж факт боротьби із більшовизмом. І ще один момент: на той час у нас був законний уряд, який перебував у вигнанні в Лондоні. Але оці кілька людей, як і мій батько, їм у принципі була байдужою думка законного уряду про їхні дії. Вони одягнули військову форму окупанта. Такі дії розцінювались як дії зрадницькі усіма в Норвегії, окрім самих нацистів, тому що насправді це було незаконно так робити. Це перше, і наступне це те, що стосується моєї позиції, яку я висвітлюю у книзі. Я намагався бути максимально відкритим, навіть у питаннях політичних поглядів. Вам може це подобатись чи ні. Також, можливо, я не ставив за мету засудити свого батька. Книга є процесом, під час якого ми з батьком вели якісь діалоги, я дізнавався про речі, яких не знав раніше, і я ставив запитання на кшталт: «Яким чином МІ могли стати такими, як ми могли опуститись до рівня, щоб дійти до таких крайнощів?», і останнє речення в книзі є самокритичним. І в такому ключі я намагаюсь не засуджувати батька, попри те, що я дуже критично ставлюсь до ситуації. Мені взагалі не здається, що хоча мій батько вчинив деякі злі речі, він сам не був злою людиною. І коли я мав лекцію про свою книгу в Осло з історії Голокосту в Норвегії, то син останньої людини, що пережила Аушвіц, запитав мене: «Як Ви можете казати, що Ваш батько не був злою людиною?». На що я відповів, що зрештою він – мій батько. Я вже зазначав раніше, що, можливо, якби я був на місці батька, я, можливо, теж відчував би страх перед більшовизмом і, можливо, також симпатизував планам нацистської Німеччини, але я б ніколи, ніколи, ніколи не одягнув на себе форму окупанта Норвегії. Я дуже радий отримувати запитання.